

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY FELFOGÁSA A PRÍMÁS ALKOTMÁNYOS SZEREPKÖRÉRŐL,
KÖZJOGI, POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSÁRÓL VALLOTT FELFOGÁSA

A következőkben részletet közlünk Szerző forrásközléséből, amely az amerikai diplomáciai iratok alapján értékeli Mindszenty bíborosnak az amerikai nagykövetségen töltött 15 év folyamán az amerikai politikai vezetőkhez írt leveleit és a Vatikánnal folytatott levelezését.¹

Mindszenty bíborosnak az amerikai politikai vezetőkhez írt több mint száz levele arról tanúskodik, hogy zömében politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még instrukciókat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviseljék a magyar ügyet az ENSZ-ben. A State Departmentben és a Fehér Házban készült emlékeztetők pedig azt láttatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekkel foglalkozik, az elején, az Eisenhower-adminisztráció idején kitértek ennek magyarázatára is: hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: „levele beérkezett a Fehér Házba”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik.²

Mindszenty bíboros 1964 júniusa előtt hercegprímásként írta alá leveleit, ezt követően primásként. A herceg-előtag letétele tudatos lehetett, egyelőre forrásainkban nincs arra nyom, hogy minek a hatására. Az amerikai elnökökhöz írt leveleinek vizsgálata során merült fel a gondolat, hogy ezt a döntését közvetlenül megelőzte egy fejlemény, miszerint az amerikai elnökök, nevezetesen John F. Kennedy, nem fogadja el az ő Central-Európa gondolatát, azaz, hogy Közép-Európa nevében emeli fel hangját, ezért

1 Megjelent in: SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegek közlések*, METEM, Budapest, 2012. Részlet az összegzés fejezetéből. (Az itt használt amerikai levéltári jelzetek leírását lásd a kötetben.)

2 Nem térünk ki minden esetre, hiszen a kérdés tanulmányozható két kötetben is: SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *Szeizmográf a Szabadság-téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*. Budapest, 2010. III. *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to the Political Leaders of the United States, 1956–1971*. Szerk. SOMORJAI Á., METEM, Budapest, 2011. – Összegzésünkben ez utóbbit használjuk, mert itt visszakéreshetők az angol eredetiek is.

tiltakozásul teszi le ezt a címet.³ Ez egyelőre munkahipotézis, amely cáfolatra vagy megerősítésre vár, lehetőleg forrásosan.

A következő idézetek olvastán viszont azt tapasztalhatjuk, hogy herceg előtag ide vagy oda, primásként is ugyanolyan tekintély igényével lépett fel, ugyanolyan tartalommal töltötte meg a primás fogalmat, mint korábban a hercegprimás fogalmát.

Ezt a kérdést négy szempontból tárgyaljuk, idézetek tükrében:

1. Mindszenty bíborosnak – (herceg)primási címén – alkotmányos feladatairól vallott felfogása saját megfogalmazásában,
2. az amerikaiak megfogalmazásában,
3. Agostino Casaroli,
4. Franz König bíboros és
5. a washingtoni apostoli delegátus megfogalmazásában.

1. MINDSZENTY BÍBOROSNAK – (HERCEG)PRÍMÁSI CÍMÉN – ALKOTMÁNYOS SZEREPKÖRÉRŐL VALLOTT FELFOGÁSÁVAL KAPCSOLATBAN A KÖVETKEZŐ SAJÁT MEGFOGALMAZÁSAIRA FIGYELTÜNK FEL:

Már 1958. január 10-én, Robert D. Murphy külügyminiszter-helyetteshez írt levelében, e szavakkal tiltakozott egyes emigráns amerikai magyar politikusok működése ellen: „Alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát.”⁴ Ez a felfogása rendkívül problematikus, a budapesti követségről ellensúlyozni nem, csak dezavualni lehetett a szabadon mozgó, Amerikában hazájuk javára tevékenykedő politikusok működését. 1958. októberében azt láthatjuk, hogy habozott kiutazni Rómába, pápaválasztó konklávéra, arra hivatkozva, hogy alkotmányos feladatai maradása mellett szólnak.

A legtöbb vonatkozó megfogalmazást 1963-ból, 1964-ből és 1965-ből találhatjuk:

1963: Az 1963. tavaszi budapesti amnesztia-rendelet ellen a történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozott,⁵ saját magának szimbólum-

³ *I. h.*, 257.

⁴ 1958. jan. 10. Mindszenty bíboros levele Robert D. Murphy miniszterelnök-helyetteshez, 18. sz. dokumentum, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m.*, 54. skk. Akik tevékenysége ellen tiltakozott: Kéthly Anna, Király Béla és Nagy Ferenc. A névsorba öt hónappal később, 1958. jún. 10-én, Mons. Varga Béla is felkerült.

⁵ „A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom minden alkudozás ellen; tiltakozom az ellen, hogy egy amnesztiával bagatellizálják egy hősiesség nemzet ügyét, amikor – a bolsevik szóhasználat szerint csak az ítélet megsemmisítését jelentő – amnesztiát kapott foglyok sorsa pusztán annyiban változik, hogy egy tágasabb börtönt kapnának, amennyiben a már kétszer – 1956-ban és 1962-ben – legyőzött Magyarországon belül maradnának foglyok.” 1963. febr. 6-án Rusk külügyminiszterhez írt levele, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m.*, 62. sz. dokumentum, 198. sk.

értéket tulajdonított,⁶ az amerikai nagykövetségen való befogadását megfelelő keretnek tartotta alkotmányos feladatainak gyakorlására,⁷ egyedülálló alkotmányos szerepe révén „összeköti a tíz millió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszor a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen”.⁸ „Ilyen körülmények között az ő számára a legjobb hely a budapesti amerikai követség. Itt hivatalosan fogadta őt a világ leghatalmasabb és leginkább respektált országa. És a vendég itt lehet az ország szívében.”⁹ Majd így fogalmaz: „...nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát”¹⁰ „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek.”¹¹

6 „Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.” 1963. márc. 28. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007. 50–51. – Maga a megfogalmazás nagy öntudatra utal, bár a megállapítás igazságmagvát a kortársak is elismerték. Kiemelnék itt a zsinatra érkező Dudás püspök közlését Vagnozzi érsek felé, aki Washingtonban az apostoli delegátus. Vö. *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések*, METEM Budapest 2010. 291. Vagnozzi érsek ezt 1966. jan. 28-án közölte Robert M. McKissonnal és Christopher A. Squire-ral.

7 „A primás ma Magyarország első számú alkotmányos tényezője, ha alkalom nyílik feladatainak gyakorlására. Ezt a feladatát nem lehet Rómában, Bécsben vagy a világ bármely más pontján realizálni, még Magyarországon sem, sőt Stepinac érsek tapasztalata szerint még a szülőföldön sem. Csakis olyan keretek között, ahová 1956-ban menekültem és ahol hivatalos fogadtatásban részesültem: az amerikai követségen. Itt a primás a megcsonkított Magyarország képviselője lehet és valóban az is, de képviseli a környezetünkben és messze világon élő többi 5 millió magyart is. Azokat, akik a primás által 1945 és 1956 után megnevezett templomokban, iskolákban, főiskolákon, akadémiákon, szövetségekben tömörülnek.” 1963. máj. 13. Rusk külügyminiszterhez írt levele, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m.*, 66. sz. dokumentum, 210.

8 „Magyarország primásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tíz millió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszor a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen (1919) [sic!].” 1963. jún. 15. a megválasztandó pápához, SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest 2009, 119.

9 1963. jún. 15. a megválasztandó pápához, lásd: *i. h.*, 121sk.

10 „Ez időben kényszerűségben voltam. (Ennek természete ismeretes Casaroli Prelátus úr előtt.) Ez a kényszerűség is sürgetett a magas szándék elősegítésében. Másrésztől nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát.” 1963. okt. 17. VI. Pál pápához, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 8. sz. dokumentum, 38.

11 „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek. Lengyelország primásának helyzete valamelyest hasonlít ehhez, de az alkotmányos jogkörök kisebbek mind mennyiségre, mind minőségre. Az Apostoli Szentszék mindig elismerte és segítette ezt az egyedülálló privilégiumot. Elöttem 78 primás volt hivatalban. Esztergomban, történelmi szokás szerint nem voltak koadjutorok, amikor a primások a harcok élén álltak a betörő tatárok és törökök ellen, s ők maguk is életüket veszítették. Száműzetésbe küldettek, önként vállalták a külföldi tartózkodást, nem kevesen 105 éves korukban is koadjutor nélkül működtek. Nem óhajtották kétségbe vonni alkotmányos feladataikat, a dolgok szaporítása által.” 1963. okt. 17. VI. Pál pápához, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 8. sz. dokumentum, 39.

1964: Mintha 1963 folyamán már minden fontosabb gondolatot megfogalmazott volna és ebben az esztendőben már új elemeket nem is találunk. Vegyük sorba a vonatkozó kitételeket: „Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségen.”¹² „Magyarország primásának ezer év óta olyan alkotmányos szerepe van, amelyhez foghatót a világon egyetlen primás sem tölt be. Ezért érthető, hogy az emigráns magyarok tömegei azt követelték, hogy maradjon szenvedő, létében megkérdőjelezett és veszélyeztetett nemzete mellett.”¹³ Ugyanitt: „Elnök Úrnak óriási hatalma van cselekedni, nekem semmi. Csak ütőkártya vagyok a Vatikán kezében az elkövetkezendő tárgyalások folyamán (a papokkal, a hívekkel és más dolgokkal kapcsolatban). Alkotmányos tényező vagyok, magas lelki hatalmam bilincsbbe verve. Feltételeim voltak és vannak, amelyeket a Vatikán kell támasszon a rendszer felé.”¹⁴ Csupán ennyiért nem hoztam meg az áldozatot. (Magyar Egyházam, hazám, történelmi alkotmányos szerep, szenvedő magyarok [feláldozását?].) Alázatosan visszavontam válaszomat mint az egész vallásszabadság ellenértékét.¹⁵ Mindszenty bíboros ugyanakkor, ha a prágai érsekre gondol, akkor rögtön hozzáfűzi: neki nincs alkotmányos szerepe.¹⁶ Sőt, amikor az Egyház szabadságá-

12 „1963-ban, az »enyhülés« idején a Szentatya, XXIII. János megbízottja [Franz König bíboros – S. Á.] kijelentette nekem, hogy Róma beletörődik szabadon meghozott döntésembe, de kérdezi, mi az elképzelés. Magyarországon maradok, vagy mint Magyarország tényleges, továbbra is megmaradó hercegprímása és esztergomi érsek magasabb kúriai pozíciót kapok Rómában? Nevemben pedig a mai adminisztrátor irányítaná az érsekséget. Akkor is az volt, és most is az a válaszom, hogy Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékbán Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségen. De mivel az egyház szabadsága elválaszthatatlan a nemzet szabadságától, ha Kádár minden vonalon visszaállítaná az egyház teljes szabadságát, írásba foglalná és csatolná a pontokat, kész lennék elhagyni az országot mint tényleges hercegprímás és esztergomi érsek.

1963. máj. 8-án a Vatikán második küldötte [Mons. Agostino Casaroli – S. Á.] foglalkozott az illegális csoporttal Budapesten. Ő érthetően kitörő örömmel fogadta a primás Magyarországról való távozását, de az egyház jogainak helyreállítása nélkül. Az 1–3., 5–7. pontok [Utalás feltételeinek pontjaira, ami ezt a dokumentumot követi – S.Á.] még nem teljesültek, ehelyett négy újabb papot és hívőt börtönöztek be. A kiközösített békepapok lettek a nagyobbik tényező. A terror most burkolt, de változatlan.

Így azt válaszoltam Őszentségének, hogy a feltételek nem teljesültek, a közvélemény Magyarországon és azon kívül az alkotmányos álláspontot kívánja, így visszavonom az áldozatra vonatkozó ígéretemet. Ezzel egyidejűleg kértem Elnök Úr döntését menedékemmel kapcsolatban.”

1964. febr. 4. Johnson amerikai elnökhöz, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 81. sz. dokumentum, 245sk.*

Jones ügyvivő 1964. febr. 5-én küldte meg Harold C. Vedelernek. Jones aznap távirati úton is értesítette Washington – mert a diplomáciai posta csak négy nappal később indult –, összefoglalva a levél tartalmát. Kiemelte, hogy Mindszentynek az az álláspontja, hogy a „hercegprímásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, Magyarországon kell maradnia, s a vendéglátó engedélyével a követségen”. *I. h., 243.*

13 1964. dec. 16. Johnson amerikai elnökhöz, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m., 90. sz. dokumentum, 270.*

14 *I. h., 271.*

15 1964. jún. 30. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 20. sz. dokumentum, 130*

16 „Prága érseke kijelentette, idősebb fejjel és alkotmányos szerep nélkül...” 1964. jún. 30. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m., 20. sz. dokumentum, 131.*

nak visszaállítását feltételül szabja, akkor rögtön, másodikként felsorakoztatja az alkotmányos szerepkör elismerését.¹⁷

1965: Ugyanezt tapasztalhatjuk 1965 folyamán, a bíboros felfogása tehát kikristályosodott: „Kérem, tegye megfontolás tárgyává a halás vendég levelét, aki emellett a világegyház bíbornoki testületének szerény tagja és haláláig isteni és emberi jog szerint első számú alkotmányos képviselője a tíz és fél évszázada fennálló történelmi, de ma elnyomott Magyarországnak. Ő is ismeri egy kissé és megszenvedte ezt a gondot.”¹⁸ Szent Istvánra, egy bizonyos, Bizáncból menekült papra, Cluny szellemére hivatkozva: „az érsek az alkotmányos helynök”.¹⁹ Betegsége miatt „A második alternatíva [a nagykövetség elhagyása – S.Á.] nem erkölcsi nyomás. Nem lenne megfelelő sem nemes vendéglátóm, sem az én egyházi és alkotmányos pozícióm szempontjából, hanem csak egy jól megfontolt elv és a betegségem következménye”.²⁰

1966-ból felfigyeltünk arra a levelére, amelyet VI. Pál pápának 75 éves születésnapja közeledtével, hivatalba maradása érdekében írt, amelyben ismét szerepel a kitétel: „Szerény véleményem szerint csak mint érsek és primás kérhetem ezt a menedéket, nem mint magánszemély.”²¹

1967-ben ez az a gondolat, amiért tiltakozásul a nagykövet érkezése miatt, a nagykövetség önkényes elhagyásával fenyegetőzött és az amerikai diplomátákat hónapokon át feszültségben tartotta. Ugyanebben az évben, október 27-én, König bíboroshoz küldött táviratában Mindszenty így fogalmazott:

„Eminenciáddal Rómába menni, amint előre látható, nem tűnik tanácsosnak, mert az nem tehető meg az Apostoli Szentszék, Eminenciád és az én múltam tekintélyének kára nélkül. Nem önmagában, hanem a körülményekre való tekintettel. A Vatikán, a State Department, az apostoli delegáció (leginkább ezek [a szervek] voltak a rezsimmel való tárgyalás fő tényezői) és Európa, valamint a világ napi sajtója és azok olvasói arra következtetnének belőle, hogy alulírottat rávették az illegális és ateista rezsím feltételeinek elfogadására. Ez annál kevésbé tehető meg, mert

17 „Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították és így alkotmányos szerepkörömet elismerik, a több alkalommal kifejtett okok miatt (a deportált püspökök, papok és hívek visszatérésével) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.” 1964. aug. 3. Cicognani bíboros államtitkárhoz, lásd: *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 22. sz. dokumentum, 137.

18 1965. máj. 19. Johnson elnökhöz, in: SOMORJAI Á.-ZINNER T., *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008. 302. sz. dokumentum, 978.

19 1965. júl. 13., Cicognani vatikáni bíboros államtitkárhoz, *i. m.*, 305. sz. dokumentum, 990. Lásd itt jegyzeteinket.

20 1965. okt. 12. Johnson elnökhöz, *i. m.*, 318. sz. dokumentum, 1041.

21 1966. nov. 14. VI. Pál pápához, in: *i. m.*, 326. sz. dokumentum, 1064. A levél bevezetése: „Szentatya! Ha Isten is úgy akarja, március 29-én 75 éves leszek. Ez az engedelmesség kora. Már 18 éve vagyok távol a kötelességeimtől. Olyan szolga vagyok, aki nem hajt hasznat a hivatásának, bár erőszakkal akadályoznak meg ebben. A kérdés nem egy ember érdekében merül fel, hanem a magyar egyházért és a hazáért, bár olyan időben, amikor már idejétmúlttá vált: nem szolgálná-e a közjót, hogy egy olyan valaki, aki eddig érsek és primás volt, az is maradhatna, habár nem otthon, ahol szembezállhatna a bolsevizmussal, hanem a józan ész okán.” *I. h.*, 1061.

1. a napi sajtó a szentkoronát és a primást az engedélyezett távozás ellentétévé tette. Nem akarnék ilyen fényben feltűnni, még kis időre sem.

2. Boldog emlékü János pápa Eminenciád által kinyilatkoztatta, hogy az országból és a követségről jogi helyzetem és [érseki] hivatalom sérelme nélkül távozhatom. A kész tervről tájékoztattak. Engem nem kérdeztek meg. Eminenciád bizonyára nagyon csodálkozott az 50–50% miatt. Akkor az én feltételem – de nem reményem – ez volt: az Egyház helyzetének javulása, és közvetve a hazáé [is]. És akkor jött a kommunizmus szörnyűsége. Eminenciád jól tudja, hogy elítélt lévén, [soha] nem törekedtem távolabb menni, mint amely távolságra egy ítélettel felékesített ember elmehet.

Boldog emlékü János pápa szempontjait alig változtatta meg az eltelt számos év és az első látogatás. Az én 75 éves életem sem lehet haszon az elkeseredett ellenségnek, aki miniszterként és első zsarnokként egyaránt rendkívül szorgos volt éveim rövidítésében. Ha nincs korlátozás és változás főgyeházmegyém kormányzásában, ha nem kell ellentmondani a szentkoronának és kötelességemnek, teljes tekintettel minden összetevőre és körülményre, a külföld legközelebbi részére mennék. Akkor, engedelemmel, meglátogatnám Őszentségét és elfogadnám atyai óhajait.

Alap[magatartás]om a következő: a kevés fennmaradó napon, amelyet Isten még tartogat számomra, nem állhatok meg egyenesen eddigi életem meghazudtolásával.”²²

2. AZ AMERIKAIÁK MEGFOGALMAZÁSÁBAN

Az amerikaiak megfogalmazásait részben megtaláljuk szöveggyűjteményünkben,²³ részben a neves Mindszenty-szakértő (továbbiakban: Recenzens) kitűnő recenziójában.²⁴ Úgy tűnik, már 1963-ra kiérlelődött az amerikaiak álláspontja, amelyet 1963. decemberében több oldalas emlékeztetőben foglaltak össze.²⁵ Turner B. Shelton követségi tanácsos 1963. szeptember 10-én kelt fölterjesztésében a következőképpen idézte a bíborost: A beszélgetés során Mindszenty bíboros „indulatosan a székére csapott mondván, »Én nemcsak a szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem a politikai vezetője is. Ez benne van az alkotmányban és benne volt minden korábbi alkotmányban egészen addig, amíg nem fogalmazták meg az új, kommunista alkotmányt.«

22 *Sancta Sedes, III/2, i. m.*, 89. sz. dokumentum, 75–76.

23 SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, Lásd összefoglalásunkat: *Mindszenty jellemzése az amerikai följegyzésekben, i. h.*, 150–152. Itt fogalmaztuk meg, hogy „A következő lépés... saját megnyilatkozásai alapján rekonstruáljuk a bíboros gondolkodását.” *I. h.*, 152 sk. Az itt időrendben felsorolt levelek listája a részletes feldolgozás és további anyaggyűjtés folyamán csak gyarapodott.

24 MÉSZÁROS István: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21 (2009) 321–348.

25 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekültküli helyzetéről, 1963. dec. 18., in: SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, 296. sz. dokumentum, 955–962. Új jelzetek: BPB0204[0811-0819=0710-0718], CF SOC 12-1 HUNG [0019-0027]. – Ez az összefoglaló az új elnöki adminisztráció kezdetén válhatott szükségessé.

Számtalan alkalommal elismételte még, hogy ő a politikai vezető...²⁶ A Johnson-adminisztráció kezdetére esik az a két, 1964. február 17-én és március 11-én kelt Jones-jelentés, amely szerint Mindszenty a követségen maradását hercegprímási feladatköréhez való hűségével indokolja és úgy fogalmazza meg, hogy a követségen megvárja az újabb forradalmat, és akkor érvényesíti alkotmányos hatalmát és kinevezi a kormányt.²⁷

Recenzens úgy tartja, hogy az „amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves”, a „dolgok teljes félreértésén alapult”.²⁸ Maga Mindszenty volt, aki a „hivatalos amerikai személyeknek igyekezett megmagyarázni, hogy Magyarországon a primási tisztséget viselő személy az ország első főpapja, akinek joga, kötelessége és felelőssége, hogy a keresztény erkölcs elveinek megvalósítására ösztönözze és serkentse a hazai közélet, a társadalmi élet, a politika világának korabeli aktív szereplőit”.²⁹

Az itt felsorolt és e recenzióban felhozott további idézetek azonban nem erről győznek meg bennünket. Az amerikaiaknak nyilvánvalóan más volt a felfogásuk sokmindenről, mint a bíborosnak, félre is érthették a bíborost, de idézeteinkben a bíboros egyes megnyilatkozásait és az azok alapján róla, felfogásáról kialakított véleményeket rögzítettük, amelyek az alkotmányos, a közjogi, a politikai szerepvállalásnak más tartalmat adnak.

26 Részletek Turner B. Shelton tanácsos 1963. szept. 10-én McKissonhoz írt leveléből. Zinner Judit fordításában lásd: SOMORJAI Á.-ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, 290. sz. dokumentum, 934–937. Új jelzetek: BPB0204[0786–0788], EEB1106[0268–0270].

27 „Neki [Beran érseknek] nem volt Csehszlovákiában olyan alkotmányos szerepe, mint a bíborosnak hercegprímásként Magyarországon... A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek »csak fél százaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprímási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.” Lásd: SOMORJAI Á.-ZINNER T.: *Majd' halálra ítélve, i. m.*, 149., továbbá 298. és 301. sz. dokumentumokat. Vö. *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 77, 21 *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 79.

28 „A követségi feljegyzésekből kitűnik, hogy az amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves. Úgy vélik ugyanis, hogy a primási tisztség viselője jogosult az ország civil politikai-közjogi vezetésében irányító módon részt venni. Az érseki cím az egyházi, a primási cím a világi tartalom birtoklásának a kifejezője – így tudták.” – „Az amerikaiak által emlegetett állítás, hogy Mindszenty szerint [...] neki »alkotmányos« vagy »közjogi« privilégiuma lett volna, a dolgok teljes félreértésén alapult az amerikaiak részéről. A magyar primásnak »hatalmi« privilégiuma valóban megszűnt már a középkorban. [...] De a magyar primások »kommunikációs« közéleti privilégiumának másik, korábban is gyakorolt formációja tovább élt, ez azonban nem jogosított pozíciókra, hanem primási joga, kötelessége és felelőssége volt abban a tekintetben, hogy felemelje szavát az ország népe előtt a közösségi erkölcs ügyében.” Lásd: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, 330. és 337.

29 *I. h.*, 335.

1964. április 18-án kelt jelentésében Casaroli összefoglalta a bíboros államtitkár számára, hogy véleménye szerint mi a teendő: értésére kell adni a bíborosnak, hogy be kell tartani a nemzetközi jognak az ő esetére vonatkozó előírásait; föl kell őt világosítani afelől, hogy a vallási szempontokat meg kell különböztetni a nemzetiektől, s hogy adott esetben el kell kerülni a nagyobb károk és orvosolhatatlan bajok okozását, tehát, saját szavunkkal: a kisebbik rosszat kell választani. (Tárgyalni a kommunistákkal, meg-egyezni stb.) Idézi Mindszentyt: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása.”³⁰ Úgy véljük, hogy Agostino Casaroli ezt a saját kezével aláírt és Cicognani bíboros államtitkárhoz intézett hosszú jelentésében nem ok nélkül rögzítette,³¹ és ha így tett, akkor bizonyára azért, mert így értette Mindszenty bíboros szavait.

Itt már azt látjuk, hogy Mindszenty Casaroli előtt ezt a február–március folyamán Jones ügyvivő előtt kifejtett és fentebb idézett álláspontját ismételte, megerősítve az amerikai ügyvivő fölterjesztésének megfogalmazását: „kötelességének érezne érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”³² Recenzens nem tartja hitelesnek ezt a Jones által Mindszenty szájába tett mondatot.³³ Megengedhető ugyan, hogy a Függetlenségi Nyilatkozattal kezdődő amerikai közjog számára idegen ez a gondolkodás, de elképzelhető-e, hogy az európai tradícióban gyökerező Casaroli is félreértette volna a bíborost? Amúgy ezen 1964. áprilisi jelentésének konklúziójában a bíborossal ellentétes álláspontot fejt ki sőt, kritikát is gyakorol: a bíboros a reális funkciókat jóval meghaladó hatáskört óhajt magának.³⁴

Richard W. Tims ideiglenes ügyvivőnek köszönhetjük a következő beszámolót: „Mons. Casaroli és Bongianino szeptember 10-én házamban történt látogatása folyamán alaposabban is megtárgyalták Mindszenty bíboros problémáját. Casaroli hosszabban elidőzött a bíboros mélyes és határozott meggyőződésén a primási hivatal politikai és alkotmányos szerepét illetően. Elsősorban hercegprimásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év tragikus eseményei a nemzet sorsát bízta. A Vatikán nem osztja ezt a véleményét és úgy tartja, hogy ő elsősorban püspök; de kevés-

30 Olasz eredetiben: „Egli è – come si esprimeva – »vices praesidentiales gerens«; a lui spetta, fra l'altro, di designare il Primo Ministro e d'insediare il Governo.” Majd így folytatta: „Sotto l'aspetto nazionale, poi, le responsabilità del Primate abbracciano la difesa e la protezione di tutti gli ungheresi, anche fuori patria, specialmente delle minoranze oppresse nei Paesi vicini.” in: *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 381.

31 A Casaroli-jelentés szövege teljes eredetileg megjelent in: *La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana*, szerk. G. BARBERINI (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008. 129–146.

32 *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 103sk.

33 MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, 340.

34 „Politikai szempontból a Primás érvényesítette jogait és funkcióit hosszú évszázadok hagyománya szerint és az alkotmányos alapelveket illetően, egészen a kommunista rezsim hatalomátvételéig, s ezeket őminenciája mindmáig teljes mértékben érvényesnek tekinti. Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása. Nemzeti szempontból, továbbá, a Primás felelőssége minden magyar védelme és pártfogása, az ország területén kívül is, különösen a környező országok elnyomott kisebbségei.” Agostino Casaroli jelentése Amleto Giovanni Cicognani bíboros államtitkárnak, Mindszenty bíborosnál tett látogatásairól, in: *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 87 skk. itt: 99skk.

sé sikerült meggyőzni őt arról, hogy ennek megfelelő cselekvési tervet dolgozzanak ki. A bíboros úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok, amikor 1956-ban menedéket nyújtott neki, az egész nép érdekében tette ezt és nem az ő személye érdekében. Azt állítja, mondta Casaroli, hogy az USA kérheti a Kádár-rezsimtől az egyház és a nemzet szabadságát, ha a követségen való tartózkodását jó adunak használja fel ennek eléréséhez. A Vatikán nagyon jól tudja, hogy Mindszentynek ez a véleménye arról tanúskodik, hogy helytelenül fogja fel a neki menedéket nyújtó USA jogi akcióját, valamint vele kapcsolatos jelenlegi szándékait. Elmondtam Mons. Casarolinak, hogy a bíborosnak ez a magatartása valóban súlyos félreértés és nem lesz könnyű elviselnie, mi pedig igencsak zavarban leszünk, ha képtelennek mutatkozva helyzete racionálisabb felfogására határozatlan ideig elhalasztaná menedékes problémájának megoldását. Bármennyire is szeretne több szabadságot tapasztalni az Egyesült Államok Magyarországon, nem gondolhatja és nem áll fenn annak lehetősége, hogy a bíborost ütkártyaként használja fel oly módon, ahogy ezt ő javasolta, és mi örülünk annak, hogy a Vatikán, öeminenciájával való megbeszélések során realizstikusan veszi ezt tudomásul.”³⁵

4. FRANZ KÖNIG BÍBOROS MEGFOGALMAZÁSÁBAN

Opilio Rossi nuncius Cicognani bíboros államtitkárnak küldött jelentésében, melynek szövegét felolvasta König bíboros előtt és vele jóváhagyatta, így fogalmazott:

„Mindszenty csak beszélt és beszélt, láthatóan nagy megkönnyebbülésére volt, hogy kibeszélhette magát. Feltételezve, hogy Magyarországról való távozása a hercegprímási címről való lemondást is jelentené, ismételten ezt mondta: »nem lehet elmenni, nem lehet elhagyni Magyarországot«. »De a Szentatya nem szándékozik lemondását kérni, csak véleményét szeretné megismerni«, vetette ellen König bíboros úr. Mindszenty kifejti érveit, amelyek az országban maradás mellett szólnak: saját magát többek között nemzeti szimbólumnak tartja, a magyar nép ellenállásának, reményének sziklajaként. Érvelésében mindig egyesíti ezt a két fogalmat: Egyház és Haza, vallás és nemzet. Oroszország, Csehszlovákia és Ausztria is elfoglalták a hazai földet: Ő az egész nemzetért felelősséget érez.”³⁶

Több áttételen keresztül érkezett a hír: az olasz nagykövet és Papendorp amerikai követségi tiszt Casarolira hivatkozott, miszerint König így fogalmazott [volna]: „Mindszenty bíboros fő szándéka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság »homo regius«-a.”³⁷ A homo regius megfogalmazás tehát nem a bíboros saját szava, hanem menet közben alakulhatott át.

35 Richard W. Tims ideiglenes ügyvivő fölterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak Casaroli budapesti látogatásáról, 1964. szept. 20., vasárnap, *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 155–156. Lásd még a más-napi dátummal készült washingtoni emlékeztetőt: SOMORJAI-ZINNER: *Majd' halálra ítélve, i. m., 1025–1026.*

36 Opilio Rossi nuncius 1963. április 20-án kelt Cicognani bíboros államtitkárnak küldött jelentéséből, in: *Sancta Sedes, II. i. m.*, 73.

37 Theodore J. Papendorp 1967. okt. 22-én kelt emlékeztetője: „...az olasz nagykövet október 20-án elmondta neki, hogy hírei vannak Casaroli és a vatikáni olasz nagykövet megbeszéléséről, amely pesszimistán ítéli meg König október eleji látogatását. König szerintük azt mondta, hogy Mindszenty bíboros fő szán-

Francis J. Meehan ügyvivő 1970. szeptember 8-án kelt távirati fölterjesztése a State Departmentbe: „König azt mondta, hogy a találkozás alatt megpróbálta Mindszenty figyelmét a jövőre irányítani, de azt tapasztalta, mint korábbi látogatásai folyamán is, hogy Mindszenty inkább a múltól akart beszélni.”³⁸

5. A WASHINGTONI APOSTOLI DELEGÁTUS MEGFOGALMAZÁSÁBAN

1965. szeptember 4-i dátummal kelt az a washingtoni távirat, amely a budapesti amerikai ügyvivőt tájékoztatta a washingtoni apostoli delegátus, Egidio Vagnozzi érsek közléséről: „Az apostoli delegátus ... Nem mutatott meglepetést a bíboros reakciójával kapcsolatban. Azután mégis megjegyezte, hogy bár a bíboros a szabadság jelképe a magyar népnek, a jelen körülmények között nincs olyan helyzetben, hogy teljesítse kötelezettségeit az egyház és a nép iránt Magyarországon, és a bíboros ragaszkodása a primási státuszhoz olyan alkotmányos rendelkezéseken nyugszik, melyek már nincsenek érvényben Magyarországon. A delegátus annak a nézetének adott hangot, hogy a bíboros elvesztette kapcsolatát a valósággal és nem hajlandó elfogadni azt.”³⁹

* * *

HOGYAN ÉRTENDŐ EZ AZ EGYEDÜLÁLLÓ ALKOTMÁNYOS (KÖZJOGI, POLITIKAI) SZEREPVÁLLALÁS?

Recenzens értelmezése szerint: „E szerzőpáros⁴⁰ meglepő egyéni módon értelmezi a közreadott iratok tartalmát; kommentárjaikban hamis összképet adnak Mindszentyről. Szerintük Mindszenty személyes célja egész életében ez volt: részesedjen a hazai, világ-politikai vezető hatalomban; »alkotmányos szerep« betöltése a magyar »civil« közéletben; a világ-politikai közszereplés igénye, az uralomvágy mozgatta őt – állítólag – élete minden tevékenységében. [...] Ez azonban a történeti dokumentumok téves, hamis interpretálása, torz egyéni magyarázata, teljesen szubjektív értelmezése. Az iratok objektív tartalmi elemzése ezt nem bizonyítja.”⁴¹ Ez a megfogalmazása úgy tűnik, gondolati összefoglalás.⁴²

déka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság »homo regius«-a.” Lásd: *Sancta Sedes, III/2, i. m., 73.* Angol eredetijét lásd: *i. h., 160. 135. j.*

38 Lásd: *Sancta Sedes, III/2, i. m., 299*

39 Az amerikai külügyminiszter 224. sz. távirata a budapesti amerikai ügyvivőnek az apostoli delegátus Mindszenty József betegségével összefüggő tájékoztatásáról 1965. szept. 4., SOMORJAI-ZINNER: *Majd' halálra ítélve... i. m., 307.* sz. dokumentum, 1005. Újabb jelzetek: BPB0301[1884–1886=0087–0089], CF SOC 12-1 HUNG [1312–1315, 1326–1327].

40 A recenzió a SOMORJAI-ZINNER: *Majd' halálra ítélve... i. m.,* kötetet szemlézi.

41 MÉSZÁROS I.: *Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel*, Budapest 2011. 94sk. Ezt Recenzens recenzió sem mulasztja el idézni, lásd: SZABÓ Ferenc SJ: „Mindszenty-bibliográfia – szemelvényekkel” – *Mészáros István professzor könyvének ismertetése*, in: Vatikáni Rádió magyar adása, 2011. szept. 5., <http://www.oecumene.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=517732>.

42 Lásd további vonatkozó recenzióit: MÉSZÁROS I.: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*, Budapest, 2008. 207–226. 259–277. ill. U6.: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.,* ahol ezeket a szavakat így nem találtuk.

2008-ban megjelent és az előbbieken recenzált forrásgyűjteményünk terjedelmi okokból csak szemelvényeket közölhetett. A teljes dokumentációhoz szükség volt trilógiánk újabb köteteinek és az amerikai politikai vezetőkhez írt kötetnyi levélnek kiadására. Így már a teljes, a mintegy háromszáz tételből álló levelezés ismeretében térhünk vissza e vitatott kérdésre.

Mindszenty bíboros gondolkodásában az alkotmányos szerepkör igénye, amellyel óhatatlanul politikai szerepvállalásba torkollik, nagyobb hangsúlyt kapott, mint a lelkipásztori szolgálat. Lehet, hogy úgy kell fogalmaznunk: Mindszenty József magyar legitimista nacionalizmusa erősebb volt, mint a katolikus hite. Vagy más szavakkal: egy olyan színvonalú katolikus gondolkodó, mint Mindszenty József, igazságosnak érezte azt, hogy a nemzeti érzelmű közjogi elkötelezettség erősebb lehet a lelkében, mint az engedelmesség a Legfőbb Pásztor iránt. A megoldás abban keresendő, hogy a nemzeti elköteleződés pszichés struktúrája eredetében vallásos ihletésű, azt mintázza, azt kopírozza, és Mindszenty József – ezzel ő nincs egyedül – nem tudott különbséget tenni e kettős elkötelezettsége között. Azt hitte, azt hihette, hogy akkor a legkatolikusabb, amikor egyszermind a leglegitimistább magyar és/vagy a legmagyarabb legitimista – és viszont.

Alighanem ez a kulcs Mindszenty bíboros önértelmezéséhez: úgy képviselte az állam (jelen esetben az ősi magyar alkotmány, a magyar nemzet) és az egyház összefonódását, hogy nem is vette észre ezt az összefonódást, hiszen nála nemzet és egyház egy tőről fakadt. Ez nem zárta ki nála, hogy ebbe a vélt vagy valós (valós, mert hiszen megvallott és ezáltal valóssá vált) egységbe beletartozzék a protestantizmus is, mint történelmi, nemzetformáló és az ő politikáját elfogadó vallás, hiszen visszatérő gondolata volt, hogy annak idején körleveleit a debreceni polgárok a főtéren olvasták fel. Ő volt az a zászló, amely köré gyűlt mindenki, aki a bolsevizálás ellen harcolt.

Mindszenty bíboros itt vizsgált gondolatai megerősíthetnek abban a benyomásunkban, hogy egyszerre, úgy tűnik, túl sokat markolt. Kevesebb is elég lett volna és lehet, hogy ha kevesebbet markol, akkor esetleg több eredményre jut. Nevezetesen, ha „spirituális vezetőire,” a Vatikánra, az általa nem szeretette pápai diplomatára vagy a szomszéd bíborosra, esetleg a bíboros államtitkár ismételt válaszleveleire figyel: ne annyira alkotmányos feladatkörére koncentráljon, hanem inkább egyházi, lelkipásztori, spirituális feladataira, hiszen ő elsősorban püspök (érsek, bíboros, sőt prímás), és csak utána közjogi méltóság (ha egyáltalán), s akkor lehet, hogy többre jut.

Így pl. egyik visszatérő gondolata, hogy Kádár, az illegális csoport élén álló Ephialtész (áruló), aki Heródes is egyben (gyermekgyilkos), szándékosan, nyugati pénzekben létesített abortusz-klinikákon pusztítja a magyar népet. Lehet, hogy méltatlan a fölvetés, de egy prímásnak, egy püspöknek, egy papnak nem annyira az a feladata, hogy a rezsím sajtóját követve tartsa nyilván a történelem során soha elő nem fordult új jelenséget, az állami propagandával és költségvetéssel támogatott abortuszok statisztikáit, hanem – ahogy ő írja: „Künn kellene lennem, bevetni magam. De én már eltemetett és elütő ember vagyok. Remorsus sum mundo, praeprimus superi[or]ibus. Nem akarok itt meghalni, de föltételeim. Két hó kell még a Memoirs-okhoz.”⁴³

43 MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971, Vaduz, 1979.* 403. Bejegyzés 1966. márc. 6-án.

Mindszenty bíboros gondolatvilágát ebben az időszakban annyira politikai szempontok irányították, hogy Rómából kellett felhívni a figyelmét: ne politikai, hanem vallási indíttatásból hozza meg döntését. Ennek a levélnek a szerzője Mons. Zágon József, aki 1971 júniusától a pápa személyes megbízottjaként fog tárgyalni a bíborossal, mert bizalmi emberének számított. Ez a levél, mint fentebb jeleztük, a Vatikáni Államtitkárságtól, a bíboros államtitkár kísérő üzenetével érkezett, megjárta a hivatali utat, s a Washingtonban akkreditált vatikáni diplomata is meg volt lepődve a levél ilyen magas helyről való továbbítása miatt, és a washingtoni külügyminisztérium magas szintű tisztviselője is látta, egyben tartalmi összefoglalást adott róla.⁴⁴

Tekintettel arra, hogy trilógiánknak első kötetében közzétett angol nyelvű, címeres papírra tisztázott és aláírt, de el nem küldött levele, amely időrendben az utolsó, mert az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítását követő hetekben íródott, magyar fordításban még nem jelent meg nyomtatásban, e témában végszóként ide kívánczok ennek a levélnek a fordítása és elemzése:⁴⁵

1974. tavasza

Mindszenty bíboros címeres papírra tisztázott, aláírt,
de el nem küldött fellebbező levele VI. Pál pápához
az esztergomi érseki szék megüresedettnek nyilvánítását követően

74 03 04⁴⁶

CÍMER

Pannonia Sacra

Szentséges Atya!

Nem célom az, hogy választ adjak február 5-én kelt levelére, de kötelességemnek érzem, hogy felhívjam figyelmét arra, hogy alig negyedszázaddal kevesebb mint ezer esztendőn át az esztergomi érsek – a király után – az egész Magyar Egyház és az ország főtisztviselőinek első alkotmányos képviselője volt – nem zárva ki a nádori és a miniszterelnöki hivatalt. A szuverén uralkodó még a miniszterelnökjelölt személyére vonatkozóan is kikérte a primás tanácsát.

A rabszolgává tett nemzet soraiban ma én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője. Az alkotmányos eljárás szerint az én feladatomban lenne az új kormány kinevezése, a Nemzetgyűlés összehívása és feloszlata. Mint alkotmányos képviselő, nem mondhatok le, annak tudatában, hogy így – ha Isten ir-

44 Az 1967. november 10. előtt kelt Zágon-levélre lásd *Sancta Sedes, III/2, i. m. 77. skk., 91. sz. dokumentumot*. Továbbá: SOMORJAI Á.: *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez, Vigilia 75 (2010/7) 548–551.*

45 Interneten lásd: SOMORJAI Á.: „*Én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője.*” *Mindszenty bíboros el nem küldött levele VI. Pál pápának 1974 tavaszán*, <http://regnumportal.hu/node/448> (2009. okt. 29.) – Angol nyelvű változatának faksimiljét lásd: SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes, 1971–1975, i. m., 277. sk.* – E helyen aktualizáltuk kommentárunk jegyzeteit.

46 A dátum jelenthet 1974. márc. 4-ét, de 1974. ápr. 3-át is.

galmas hozzánk – legalább egyvalaki megmarad, aki alkotmányos alapon új életet kezdhet a nemzet számára a jelenleg fennálló üresedést követően.

Az itt említettek alapja Szent Istvánnak II. Szilveszter pápához intézett beszámolója a Magyar Egyház megszervezéséről, amelyben az esztergomi érsek a legmagasabb egyházi és alkotmányos méltóság. Ezt a beszámolót a pápa elfogadta, és jóváhagyta azzal, hogy a koronát, amelyet eredetileg a lengyel nemzetnek szánt, Szent Istvánnak adta. Az érsek-prímás kettős funkcióját kell szem előtt tartani – az érseki rang az, amelyen a primási hivatal alapul. Az utóbbi kettős eredetű: egyházi és alkotmányos.

Erről a kettősségről Török János, a magyar alkotmányjog klasszikusa ezt írta: „A primás méltósága Szent István idejétől kezdve szorosan összekapcsolódott a nemzet alkotmányának fentebb leírt intézményeivel.” A primás pozíciójának történetét e tudományterületnek egy másik klasszikusa, Fraknoi Vilmos püspök „Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal” című munkájában írta le. Mindebből magától értetődik, hogy történelmünk során a királyok és a két kormányzó az esztergomi érseknek nem csupán egyházi szerepét hangsúlyozták, hanem alkotmányos szerepét is, mint primás. Ennek a pápák mindig tudatában voltak.

A jelenlegi magyarországi rezsim kategorikusan illegális és alkotmányellenes. Elérkezik majd az a nap, amikor a Nemzetgyűlés visszavonja az 1974. évi döntést, azt alkotmányellenesnek, törvényen kívülinek és a hagyomány megerősökölésének ítéli, mert a Nemzetet egyáltalán nem kérdezték meg egy olyan kérdésben, amely pedig órá tartozik. Letétele még nem jelenti, hogy megszűnt primásnak lenni. Nem személye, hanem a Nemzet függetlenséghez való joga ered az isteni akaratból és a természetjogból, s ez világos álláspont kinyilvánítására kényszeríti, valamint arra, hogy őrizze a primás hivatalát.

Ha Öszentsége nem akarja, hogy IV. Ince árnyéka vetüljön rá, aki II. Frigyes császárnak ellenszegülve – határozott fellépéssel és fenyegetésekkel – visszaállította Magyarország függetlenségét és nagy, független hatalomnak kijáró státusát;⁴⁷ ha Öszentsége nem akarja, hogy Boldog XI. Ince pápával hasonlítsák össze, aki diplomáciájának és anyagi áldozatának hatalmas segítségével megszabadította az országot a törökök szörnyű uralkodásától – akkor kérje Magyarország szuverenitásának visszaállítását.

Az lenne a kívánatos, hogy Öszentsége ne engedje meg, hogy a zsarnokság és istentelenség uralma megszakítsa az ezeréves gyakorlatot, hanem inkább mozgassa elő a nemzet függetlenségét. Könyörgök Öszentségének, ne ejtsen foltot történelmi emlékezetén azzal, hogy visszaveszi a hitet és a Róma iránti hűséget a Máriához, Magyarország Nagyasszonyához mindig hű néptől és apostoli királyától, Szent Istvántól.

47 1241 júniusában IV. Béla követe Bánca nembéli István váci püspök útján hűbéri esküt tett II. Frigyes német-római császárnak katonai segítségért cserébe, amely azonban soha nem érkezett meg. IV. Ince pápa ezért Béla királyt fölmentette a hűbéreskütől. – IV. Ince továbbá a magyarországi tatárjárást az egyházat ért őt seb között negyedikként említette 1245-ben, a Lyoni Egyetemet Zsinat megnyitóján, s ugyanezen a zsinaton kiátkozta, majd trónjától is megfosztotta II. Frigyest.

Ami idáig történt Esztergommal kapcsolatban, az gyakorlatilag megkönnyíti Nixon elnöknek, hogy istentelen kezekbe juttassa a szentkoronát. Ez idáig az elnök folyamatosan megerősítette előttem, hogy továbbra is szent [tárgyhoz illő] oltalomban részesíti, ám utóbb olyan nyilatkozatokat tett a tömegkommunikációban, amelyek engem nyugtalansággal töltenek el.

Amit írok, az minden magyarnak a véleménye. Ha Őszentsége ignorálja ezt, dixi et salvavi animam [sic!] meam, ut non vituperetur ministerium nostrum: Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? Quae autem conventio Christi cum Belial? (Cor. II, 6, 15)⁴⁸

Mély tisztelettel

+ *Mindszenty József* [s. k.]

Ezt a levelet, amelyet a feladó végül is nem küldött el a címzettnek, Mindszenty bíboros már olyan lelkiállapotban írhatta, amely más okból is arra bírta, hogy nehezteljen az Apostoli Szentszékre. A Vatikáni Államtitkárság nevében Federico Alessandrini szentszéki szóvivő ugyanis az újságírók számára, a bíboros február 7-i bécsi sajtókonferenciáját követően⁴⁹ tartott tájékoztatón Mindszenty bíborosnak konstantinizmust vetett a szemére. Ez Mindszentynek nagyon fájt – legalábbis erre vallanak másodtitkára, Mészáros Tibor napi jegyzetei:

1974. feb. 11-én: „Alessandrini vatikáni szóvivőnek a kijelentése, amely a pápai laudáció után február 6-án [sic! – helyesen február 8-án – S. Á.] hangzott el, nagyon bántja. Alessandrini azt mondta, hogy a bíborost nem mindig lelkipásztori elgondolások vezették, hanem inkább politikaiak. Úgy érzi, hogy ezzel a Vatikán az egész életét, papi, lelkipásztori működését elítéli. És erre folyton visszatér.” Két nappal később: „A délutáni sétán ismét visszatért az Alessandrini-féle vád-ra: Szent Gellért püspök annak idején Aba Sámuelnek nyíltan a szemére hányta az ötven lázadó nemes megölését. Most, hogy Kádár tizenöt év alatt 3.150.000 csecsemőt gyilkoltatott meg az anyaméhekben, miért kellett volna nekem hallgatnom, s nem szembeszállnom vele?”⁵⁰

Mindszenty bíboros itt közölt levelét a Vatikánban nem olvasták, mégis, Alessandrini szóvivő látatlanban is ilyen értelemben nyilatkozott. Ezek szerint a Vatikánban tudhattak valamit a bíboros nézeteiről.

48 Helyesen: „dixi et salvavi animam meam”: „Szóltam és megmentettem lelkemet”, majd az Újszövetségi Szentírásból vett idézettel folytatja: „hogy ne becsmérelhessék szolgálatunkat ... Mi köze az igazságnak a gonoszsághoz? ... Hogyan egyeznék meg Krisztus Béliállal?” (helyesen: 2 Kor 6,3.14.15).

49 Erre forrás többek között az emlékiratok, amelyben a dátum egy nappal korábbi, lásd: MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, 1989. 4. kiadás 496., 5. kiadás 524., ill. SOMORJAI Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József, 1971–1975*, Pannonhalma, 2008, 55.

50 MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, Abaliget, 2000, 225. és 226.

Ezt a levelet korábban nem olvashattuk nyomtatásban, ám kéziratos példányát megőrizte a bíboros személyes levéltárát megőrző és általa létrehozott alapítvány. Ránk hárult a feladat és annak ódiuma, hogy megjelentessük, mert ismételt tanulmányozása közben felkeltette figyelmünket az a tény, hogy itt összefoglaltan megtalálható mindaz, aminek elejtett elemei már más, az amerikai elnökökhöz és a pápákhoz írt levelekben felbukkantak.

Magyarországon volt, aki megkérdőjelezte ennek a levélnek a hitelességét, mondván, hogy nem Mindszenty, hanem titkárai írták.⁵¹ Mivel a Nemzetgyűléshez való föl-lebbezés a pápai döntéssel való szembenállást és a Nemzetgyűlésnek a pápasággal való szembeállítását, sőt, magasabb fórumként való beállítását jelenti, fölmerülhetett a neo-gallikanizmus gondolata, amelyet a Katolikus Egyház eretnekségként bélyegez meg. Mindszenty bíboros eretnek lett volna tehát? E vád alól utóda, Erdő Péter esztergomi érsek, Magyarország Prímása tisztázta őt 2009. május 2-án Esztergomban, a Mindszenty-élmémisén tartott szentbeszédében. Volt azután olyan reakció is, amely fellekesült e mondat olvastán, és Mindszenty bíborosban találta meg a szentkoronatan egyik legfőbb védelmezőjét, valamint megállapította, hogy 63 éve közjogi úrben élünk: nincs ugyanis megnyugtatóan tisztázva az államforma kérdése.⁵² Nem tisztünk itt ennek a számos és messzire vezető kérdésnek az elemzése, inkább beérjük azal a célkitűzéssel, amelyet idáig is szem előtt tartottunk: forrást közlünk, némi kommentárral.

Új felismerés?

Az angol szöveg magyarra fordítása azzal az új felismeréssel járt: van itt még egy gondolat, amelyre idáig még nem figyeltek föl a recenzensek. Mindszenty bíboros – nagy pápaelődökre hivatkozva – könyörögve kéri VI. Pált, ne vegye vissza a hitet és a Rómához való hűséget, hiszen népe hű akar lenni hozzá, amint, az apostoli király örökségeként, hű maradt Máriához, Magyarország Nagyasszonyához.⁵³ Ez a gondolat alighanem teljesen új: Magyarország, Szent István révén, pápai adományként kapta a hitet és a keresztény életszabályokat, és most egy másik pápa az, aki, úgymond, átadja az országot a kommunistáknak, mintegy sorsára hagyva őt, visszavéve ezt az ezer évvel ezelőtti kegyet.

51 Recenzens itt metaforikusan a papírkosárba küldte kifejezést használja: „Kétségtelen, hogy Mindszenty az angol levelet aláírta, de utána a papírkosárba küldte, ezzel tartalmát semmisnek nyilvánította, bármennyire is szerepel rajta az aláírása. Tehát ez a levél nem érvényes, olyan, mintha nem is lenne.” MÉSÁROS I.: *Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–1974 fordulóján)*. Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről, in: uő.: *Árnyak és fények, i. m.*, 266. sk. – Kikiváncozik a kérdés, hogy akkor miért maradt fenn mégis?

52 Erre vonatkozóan lásd: SOMORJAI Ádám: *Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?* in: Magyar Szemle, Új Folyam XVII (2009/7–8) 176–183.

53 „I beg your Holiness not to tarnish your historical memory with the withdrawal from the Faith and from Rome of the ever-loyal people of Mary, Hungary's Great Lady, and of their apostolic king, St. Stephen.”

A pápai döntés ellenében egy jövőbeli Nemzetgyűléshez való föllebbezés kérdése már megosztotta Mindszenty bíboros védelmezőit, mert nem találtak rá koherens magyarázatot. Ezért a levélnek ezt a mondatát a Mindszenty-kutatás Achilles-sarkának neveztük.⁵⁴ Mostani, újabb felismerésünk, a hit, a keresztség visszavételének kérdése magának Mindszentynek egyház- és nemzetszemléletére vet fényt, s további kérdéseket vet föl.

Ha Mindszenty e mondatának a horderejét a maga teljességében fel akarjuk mérni, akkor arra kell gondolnunk, hogy szerinte a kereszténység korszaka Magyarországon a pápai adománytól a pápai visszavonásig, II. Szilvesztertől VI. Pálig, Szent Istvántól Mindszentyig tartott. Ha jól körülnézünk, talán igazat is adhatunk véleményének, hiszen a kommunizmus örökségeként egy ateizált társadalmat találunk Magyarországon – legalábbis a hangadók szintjén –, de ezt erősítik meg a templomlátogatási statisztikák is. Igaz, az újabb népszámlálási és a keresztelezési statisztikák kb. ötven százalékban kereszténynek mutatják az országot...

Ha Mindszenty e mondatát szó szerint értjük, akkor mind az egyház, mind az állam számára a keresztény hit és az államforma egysége a kedvező, sőt egyetlen lehetséges együttélési forma. Ez azonban a mai viszonyok között több mint problematikus. A skandináv evangélikus államegyházak esetében ez úgy fest, hogy az evangélikus lelkészeknek – mivel állami hivatalnokok, állami fizetést kapnak – tiszteletben kell tartaniuk az állam törvényeit, s miután parlamentiük becikkelyezték a terhességmegszakításról szóló törvényt, nem prédikálhatnak a templomokban az abortusz, stb. ellen.

Mindszenty bíborosnak itt szemlézett és idézett nézetei nem csupán legitimizmusáról, hanem – amint a vatikáni szövegíró, Alessandrini magyarázta – konstantinizmusról tanúskodnak. A szent-istváni gondolat ilyen értelmezése a konstantinizmus magyar változatának tekinthető.

Mindszenty bíboros és az államfői jogkör

Mindszenty bíboros fentebb idézett saját megfogalmazásait jól lehet datálni, 1963-tól 1965 végéig terjedő naptári években találtuk meg a legtöbbit, ekkor változott meg a világ, ekkor kellett eldönteni, megy-e, marad-e (50–50%, mint ismételten írta), és ha marad, miért marad. Jones ügyvivő 1963 tavaszán figyelt föl arra, hogy a bíboros átértékeli menedéke feltételeit. Ekkorra esik az első König- és első Casaroli-látogatás, amely kimozdítja a bíborost addigi megszokott rutinjából és – ahogy ismételten találjuk: „necessity”-be, ahogy fordítottuk, „kényszerűségbe”, „szükségbe” került. Ez a kényszerűség egyrészt onnan fakad, hogy meg akarja tudni, mit jelentettek róla püspök kollégái az első zsinati ülészakon, továbbá, hogy mit végzett Casaroli budapesti tárgyalási során. Gondolhatnánk: meg akart bizonyosodni afelől, hogy még őt tartják-e Rómában a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének,⁵⁵ és ennek legegyszerűbb módja az lett volna, hogy mindent megtesz azért, hogy kimenjen. Erre alkalom is adódott, 1963. júniusában ismét konklávé volt és várták Rómában.

54 Lásd SOMORJAI Á.: *Mindszenty hercegprímás fellebbezése*, i. m.

55 Lásd SOMORJAI Á.: *Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiütheresés 1963 tavaszán*, in: *Vigilia* 74 (2009/6) 469–474.

Fennmaradt az a bizonytalansága, hogy tárgyalhat-e a bíboros vagy sem. A megoldás alighanem az, hogy ő két minősége között öröklődött: a hercegprímás mint közjogi méltóság nem tárgyalhat, mint egyházi méltóság viszont igen. Kérdés ugyanakkor, hogyan akarta ezt a kettőt összeegyeztetni. Az Apostoli Szentzsák lelkipásztori szempontból lépni akart, ehhez szükségesnek tartotta volna, hogy a hercegprímás Rómába menjen. Végül is az események túlléptek rajta, az 1964-es megegyezést nélküle – de mint majd később látni fogjuk, nem tudtán kívül – kötötték meg a magyar állammal.⁵⁶

Mindszenty ilyen körülmények között – már 1963 második negyedében – tudván, hogy nem térhetne vissza – egyoldalúan olyan feltételekkel állt elő, amelyek maradását indokolják és hogy ne kelljen Rómába mennie a konklávéra. A bíboros motívuma a prímási hivatal közjogi feladatkörének reménybeli ellátása lesz, amint ez az október 17-i levélből is kitűnik, és majd még kifejezőbb megfogalmazást nyer az 1964. kora tavaszi beszélgetések során. Utólag visszatekintve, amikor a II. Vatikáni Zsinat második ülésszaka is a bíboros részvétele nélkül kezdődik meg, akkor értékeli át ezt a két levelét, mintha azok a zsinaton való részvétel feltételeit tartalmaznák, ahogy írja: „milyen minőségben vehetek részt a zsinaton”.⁵⁷

1963 május–júniusában történt, hogy ritmust tévesztett, olyankor ostromolta ismételte leveleivel Rómát, amikor a pápaválasztással voltak elfoglalva, nem a budapesti vélt vagy valós tárgyalásokkal. Ezért kapta meg az új pápa utalkodásaiban első heteiben a kioktatást: „Őszentsége Bíboros Államtitkára biztosítani óhajtja Mindszenty Bíboros őeminenciáját, hogy június 15, 17, 19 és 21-re datált üzenetei eljutottak a Szentatyához. ... tartsa meg nyugalmát és bízzék Istenben”.⁵⁸

Lehet, hogy ezen megfogalmazásaink nem rendelkeznek meggyőző erővel, azt azonban leszögezhetjük, hogy 1963–1965 magasában kellett újra megindokolnia a követség maradását. S az, amilyen felfogás, önértékelés jegyében levelezett az Eisenhowerrel, majd Kennedy elnök adminisztrációjával, itt jut tételesen kifejezésre, hogy aztán 1965, 1967 folyamán, végezetül 1971 nyarán–őszén, kiutazása körüli folyamatokban, majd pedig bécsi működése idején, leginkább 1973/1974 fordulóján, a pápával való négyszeri levélváltásában kimutathatóan nyerjen megfogalmazást: az alkotmányos szerep, az ősi, szentistváni alkotmány, a szentkorona iránti hűség és ragaszkodás. Ha tehát arra gondolnánk, hogy ez általunk vizsgált 15–19 esztendő folyamán bizonyos fejlődés történt, akkor inkább úgy kell fogalmaznunk, hogy az első követségi években ugyanaz volt a felfogása, csak másként jutott kifejezésre. Majd megfogalmazta Jones,

56 Majd a továbbiakban így fogalmaztunk: „Az a benyomásunk kezd kialakulni, hogy Mindszenty tovább folytatta magányos szabadságharcát akkor, amikor a Hamvas és Brezanóczy nevével fémjelvezhető tárgyalásos egyház, a budapesti »rezsím« tárgyalási készségét tapasztalva, Rómához, konkrétan – a bíboros államtitkár választát véve – a Bécsben tartózkodó Agostino Casarolihoz fordult, és ezáltal mind Casarolinak, mind a Vatikán keleti politikájának fontos, ha nem is döntő lökést adott. Mindszentynek több mint egy hónapja volt a König-látogatás hírének vételétől König bíboros fogadásáig. Casaroli látogatásáról csupán két nappal korábban értesült. Casaroli személyében testesült meg az a Könignek kifejtett mondata, hogy bíborosi szinten nem, de beosztott diplomata szintjén igenis tárgyalni lehet. Ez a mondata némi értetlenséget váltott ki, König nyomán pedig elhíresült Mindszenty tárgyalóképtelenségének szállóigéje, amelyet Casaroli továbbfejleszt, és amely bekerül a nemzetközi irodalomba.” *Sancta Sedes, II., i. m.*, 140.

57 *Sancta Sedes, III/1., i. m.*, 48. sk.

58 A Vatikáni Államtitkárság üzenete, 1963. júl. 18. in: *Sancta Sedes, II., i. m.*, 127. sk. – Ráadásul az amerikaiak ezt első kézből olvasták, távirati úton jött és Rusk külügyminiszter jegyezte az üzenetet.

Casaroli, levélpartneri számára, hogy megértsék, miért kell neki Budapesten maradnia. Az amerikaiak azonban szörnyülködve tapasztalták, hogy a humanitárius segély helyett a bíboros egyházi, politikai működésének bázisává akarja átalakítani követségüket, amely ellene van a nemzetközi jognak, veszélyezteti a követség diplomáciai mentességét, és ezáltal, az első évek kiélezett helyzetében annak létét, vagy később, a détenté idején, az amerikai–magyar kapcsolatok kibontakozását.

Ha ez a megfogalmazás megállja a helyét, akkor arra kell gondoljunk: íme, megadott egy hosszú periódus a bíboros számára, amikor levelezhetett a világ nagyjaival, megírhatta emlékiratait (máig kéziratos történelmi munkáit és emlékiratainak kiadott kötetét), feldolgozhatta a múltat, választ adhatott kirakatperének vádbeszédére, és így kulcsot ad kezünkbe, hogy értelmezessük a letartóztatása előtti éveit, amikor rövid három éves primási szolgálata idején csodákat művelt (általa az Isten), de lehet, hogy ezeket a lelkipásztori eredményeket is azért érte el, azért volt benne annyi energia, mert benne akkor is az ősi alkotmányhoz való ragaszkodás volt fő mozgatórugója, ezért nem fogadta el az államforma változást (és később a kommunista alkotmányt).⁵⁹ Amivel azt is mondhatjuk, hogy Mindszenty életrajzában lehet fejlődés, lehet fokozatos megnyilvánulás vagy explicit alakra hozás, de alapvető eszményei határozták meg egész életművét.

Mindszenty bíboros nem tört államfői jogkörre, hangoztatja Recenzens. Nem tette meg ezt az esztergomi székfoglaló beszédben,⁶⁰ nem tette meg ezt 1956-ban, amikor az újjáalakuló polgári pártok kormányfőnek akarták őt,⁶¹ és az 1965. február 17-én készült, amerikai diplomata által fogalmazott följegyzés sem úgy értendő, ahogy azt a szavak kifejezik: „kinevezem az új kormányt”, hiszen az amerikai diplomaták nem értették meg őt,⁶² a fordítás is megbicsaklik,⁶³ és Mindszenty sem töltötte napjait az amerikai követségben azzal, hogy kormánynévsorokat állítson össze. Mindszenty csak azt azt

59 Másik recenzióunk vitatja ezt: „Semmi sem utal arra, [...] hogy Mindszenty fenntartásai ellenére valamennyi 1946. február 1-je utáni magyar kormányt, vagy magát a köztársasági alkotmányt illegitimnek tartotta volna.” lásd: FEJÉRDY András: *Aranykalitkából láthatatlan bilincsek közé. Mindszenty József az emigrációban*, in: *Kommentár 2009/1*. 117. – Úgy véljük, hogy a követségi periódus levelezésének közzétételével újabb bőséges dokumentációt kaptunk, amelynek értelmezése nem zárja ki az általunk leírtakat. S itt recenzió is egyetértett, hiszen ezek a záró sorai: „Megszívlelendő ugyanakkor a szerző figyelemztetése, hogy még van mit finomítanunk ezen a portrén, hiszen »a forrásokat még nem merítettük ki, a további tanulmányozás mindannyiunk közös feladata.«” *I. h.*, 118.

60 MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.*

61 Még az amerikai politikai vezetés részéről is volt ilyen szándék, vö. MÉSZÁROS I.: „*Build up Mindszenty*”. *Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban*, in: uő.: *A Conti utcától Recskig*, Budapest 2007. 51–68.

62 Lásd: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.* Az amerikai diplomaták viszont úgy értették Mindszenty bíboros önértelmzését, ahogy azt magától Mindszentytől tanulták: „Az amerikaiak nem igazán értik a hercegprimási címet, és azzal a jelentéssel ruházzák fel, amire maga a bíboros tanítja meg őket.” Lásd: SOMORJAI–ZINNER: *Miért maradt 15 évig? Válaszkisérletek a bíboros megnyilatkozásai alapján*, in: uők.: *Majd halálra ítélve*, *i. m.*, 149. 286. j.

63 Recenzió észrevétele jogos: „a magyar fordítás éppen itt megbicsaklott: a három szövegközlésből két helyen »kinevezni« szerepel (43., 968.), egy helyen pedig ugyanennek az angol szónak a magyar megfelelője: »kijelölni« (149.). Egy »kormányt«, vagy inkább egy kormány tagjait »kinevezni«, vagy »kijelölni« – ez igen nagy különbség.” in: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz*, *i. m.*, 340. – Viszont hozzá kell tennünk, hogy az „appoint” angol szó egyik jelentése a „kinevez, kinevezni”, az adott összefüggésben pedig így kell fordítani. Konklúzióink itt eltér Recenzióunktól: a kijelölni kifejezés maradt benn tévesen a nyomtatott változatban.

tette, amit elődje, Serédi Jusztinián, akinek véleményét a legmagasabb kormánykörök minden fontos kérdésben megtudakolták, és csak elvi szinten akarta mindezt érvényesíteni. Ő maga legitimistaként a királyságot tartotta jobb államformának, és tegyük hozzá, élén az Isten kegyelméből uralkodó katolikus vallású királlyal, aki Szent István jogán legfőbb főkegyúr, apostoli király. Ez még önmagában nem bűn, még akkor sem, ha Rákosi Mátyás ezt kínzással, meghurcoltatással, politikai lehetetlenné tétellel és börtönnel sújtotta.

Ellenvetettük, hogy Mindszenty bíboros (herceg)primási szolgálatának elsődlegesen közjogi oldalát domborította ki, amikor az ősi alkotmány értelmében élt és tevékenykedett. Nem ismerte el az 1949. évi kommunista alkotmányt, s azt megelőzően küzdött az államforma változtatás ellen. Nála a politikai szerepvállalás hangsúlyt kapott, sőt elsődlegessé vált egyházának szolgálatában. Nála a kettő egy, a szentistváni magyar hercegprimásként, majd 1965 tavaszától-nyarától primásként, ezzel a szellemi-lelki instrumentáriummal vívta meg a harcát a kommunizmussal szemben. A kormány kinevezésénél pedig nem az egyes miniszterek kinevezését érthette, hanem, forrásaink szerint, a kinevezem a kormányt kifejezés, úgy értendő, mint kinevezni a miniszterelnököt. Ahogy Casaroli írásban rögzítette: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása”.

A két felfogás között hajszálnyi a különbség. És mégis, mintha világok választanának el.

Az egyik mindent megtesz, hogy fölmentse Mindszenty bíborost a Rákosiék által ráakasztott vád alól: politizál, közjogi szerepre tör. Még azon az áron is, hogy ez a mentegő felfogás ismételten túlinterpretálja forrásait és nem hajlandó szembenézni azzal, hogy a források több helyen is azt igazolják, hogy a politikai, a közjogi szerepvállalás kapott túlsúlyt az ő gondolkodásában.

A másik arra utal rá, hogy a régebbi források is új fényben értelmezendők az amerikai követségen töltött mintegy 15 esztendő levelezésének tanulmányozását, valamint az 1971–1975 közötti bécsi periódus forrásos vizsgálatát követően. A történész nem fekete-fehérben gondolkodik. A történész törekszik a források teljességének felkutatására, s ha rekonstrukciós kísérlete során hiányokat talál – mert hiszen mindenről nem készülhet pozitív forrás –, intuícióval próbálja pótolni azokat. S azt tapasztalja, hogy a megoldás nem jobb oldalon, nem bal oldalon, hanem valahol középen keresendő. Nevezetesen: az alkotmányos, a közjogi, a politikai kategóriákban való gondolkodás nem jelent uralomra vágyást, hanem egyszerűen egy felfogásmódot. A totalitárius pártállami keretek között ez veszélyes volt, épp azért, mert a pártállam gondolkodott a hatalom ki zárólagosságában és minden ellenállást letört.

Mindszenty bíboros, amikor a történeti alkotmányos feladatkört – mint súlyos keresztet – magára vette,⁶⁴ nemzetének akart szolgálatot tenni. Erről tanúskodik számos – számtalan – levele, amelyet e Föld hatalmasainak írt. Erről tanúskodik tiszteletreméltó kitartása, hogy – bár érdemi választ sohasem kapott –, mint újra és újra megkísérelte a lehetetlent, Central-Európa sorsának jobbítását, hazájának és nemzeté-

64 Grösz kalocsai érsek, sok veszélyen át, Kalocsáról Veszprémbe jött, hogy meghozza az akkor veszprémi püspöknek a pápai kinevezés hírét, Mindszenty két nap gondolkodási időt kért. Csak utána mondta ki az igent: elvállalja azt. Mindszenty nem hatalomban, hanem szolgálatban gondolkodott.

nek felszabadítását a bolsevik járom alól. Mindszenty bíboros hatalmának és erejének teljében tehetetlenségre volt kárhozthatva. Leveleiben élte ki tennivágyását, emlékiratain dolgozott, majd pedig szívósan dolgozott azon, hogy emlékiratai megjelenhessenek. Részleges győzelmet aratott, halála előtt fél évvel megjelenhetett emlékiratainak utolsó kötete, amit a közvélemény emlékiratainak tart.⁶⁵

Elmondhatta saját verzióját a világnak, válaszolhatott a vádbeszédre, lankadatlanul küzdött emberi jogainak érvényesítéséért. Elmondhatjuk tehát, hogy nagyobb demokráta volt, mint azok, akik a demokrácia szót ajkukra vették.

Mindszenty bíboros alakja mindmáig – méltán – foglalkoztatja az utókort. Érdemes újgondolni az ő példaadásának üzenetét, megismerni törekvéseit a félrabság keretei közepe.

Ádám Somorjai OSB

CARDINAL MINDSZENTY'S VIEWS ON THE CONSTITUTIONAL, JUDICIAL AND POLITICAL
ROLE OF THE PRIMATE

This study presents selections from the sources published by the author. By analysing American diplomatic documents, it evaluates Mindszenty's letters sent to American political leaders (115 letters) and to the Vatican (correspondence of about 200 pieces), during his 15 years spent at the Embassy of the United States in Budapest. These documents are to be found in the National Archives of the United States. This study is part of conclusion of the following book: Somorjai Á., *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések*, METEM Budapest 2012, pages 373–392.

Cardinal Mindszenty (1892–1975), a man of great organizational talents, was for 22 years of his life, as he was on the top, imprisoned or in half-prison, as he remembered his refuge in the American Embassy. He could do only one thing: in the hope to serve his Nation as Number 1 – according of the ancient Hungarian Constitution, in vigour until 1946/1949 –, he has written his numerous letters and his Memoirs, and worked on the publication of the latters. He could win only partially: about half a year before his death he could publish the last volume of his Memoirs, being held as “the” Memoirs. These letters were unpublished and evaluated here for the first time reporting about his views on the constitutional, judicial and political role of the (Prince) Primate of Hungary.

65 Így tartja ezt Recenzens is: „...életrajza elé megírja Magyarország, illetve a magyar egyház történetét [...], követségi tartózkodása idején tehát Mindszenty ezen a történeti művön dolgozott, amelynek tárgya Magyarország és a magyar egyház története Szent Istvántól az 1950-es évekig. Az utolsó rész tárgya: a magyarság és a magyar katolikusok történetének két évtizede 1945 után, benne saját megpróbáltatásainak ismertetése. (Később ebből a terjedelmes anyagból csak az utolsó rész jelent meg nyomtatásban könyv alakban külföldön 1974-ben, »Emlékirataim« címmel.)” in: MÉSZÁROS: *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz, i. m.*, 326. – Hajszálpontos a megfogalmazás: „történeti mű” – „emlékirataim” – Hozzá kell tennünk, hogy ez a különbségtétel csak 1971 decemberétől dokumentálható Mindszenty bíboros gondolkodásában, addig a történeti „történeti mű” is „Memoirs, emlékiratok” néven található az amerikai dokumentációban, benne Mindszenty bíboros saját megnyilatkozásaiban is.